

N. PÁL JÓZSEF

Kádár, a modernizátor

KALMÁR MELINDA: ENNIVALÓ ÉS HOZOMÁNY - A KORA KÁDÁRIZMUS IDEOLÓGIÁJA

Arról a történelmi szakasról szólván, amely mai (tudati) állapotunk legvalóságosabb genezise, könyvének bevezetőjében Kalmár Melinda a kutató vállalkozásának nehézségét és „különösségét” emlegeti. Joggal teszi ezt, hiszen a kádári diktatúra – még akkor is, ha csupán „fél lábbal” álltunk benne, s ma „köztes helyzetben” érintkezünk vele – valamennyiünk reflexeibe beleette magát, annak bennünk ólálkodó jelenvalósága szinte minden gesztusunkban tetten érhető, legyen bár e gesztus a „kívülállás” tudósi pozíciójának kötelező bizonygatása. Eme pozíció meghatározásának kényszerében a legtöbb szót a szerző arra áldozza, hogy elmondja: a korban élve „kényszerűen a morális ellenállás elfogultsága” terhelt bennünket, s „az elnyomás az elnyomottakat inkább morális, semmint történelmi tisztánlátásra készíteti” – nyilvánvalóan ma is. Ebből csak az következhet, hogy a kutatónak – ha ad magára – „el kell szakadnia az elnyomás és az elnyomattatás történetírói pozíciótól”, s ha a történetírás „az érzelmeket, indulatokat és nosztalgiákat” nem is szüntetheti meg, illendő azokat zárójelbe tennie.

Kalmár Melinda munkája *ennek a törekvésnek* példamutatón megfelel. A szerző a vizsgált korszak témára vonatkozó részét jól ismeri, anyagához való viszonyát pontosan tisztázta, az is világos, hogy mit akar elmondani, vonalvezetésében, saját rendszerében következetes; mondhatnám, nagyon intelligens könyvet kaptunk. (Igaz, eszembe jut Vekerdi László egyik találó megjegyzése, az, hogy ha egy fiatal ember nagyon intelligens, az inkább nagyon nagy baj, mert könnyen karrierista válik belőle.) A föltárt forrásanyag nem nő rá az értelmezés fonálára (ebben jelentősen különbözik Ständeisky Évának a korra vonatkozó monográfiájától), adatai és hivatkozásai többnyire pontosak (egy tévedés: a Filozófiai Szemlét nem 1957-ben indították, megjelent már – Heller Ágnes szerkesztésében – egy 1956-os száma is a forradalom előtt), apró „erőlködésektől” eltekintve (pl. „a koegzisztenciális ideológia paradox természete”) nyelve és stílusa is fogyaszthatónak mondható, egyszóval a munka megfelel egy szakkönyv követelményeinek.

Szembeszökő azonban, hogy a szöveg és a vizsgálati pozíció mennyire *akar* is tudományosnak látszani. Bevezetőbéli elhatározásának megfelelően Kalmár Melinda ódzkodik a történésekhez való emocionális viszonyról is hírt adó fordulatoktól, legalábbis az „egyik” irányba. Miközben többször sugallt módon tudomásunkra hozza, hogy az ideológia közvetítésének az érzelmeket is mozgósítani szánó fajtáját mennyire elmaradott (archaikus, kultikus, premodern) módszerűnek gondolja (ebben az összefüggésben Révai Józsefnek és az ötvenes évek modelljének ez lesz tán a legnagyobb „hibája”), egyetlen indulatinak is nevezhető elszólás kivételével – Kádár János pszichés viselkedését egy „pszichopata sorozatgyilkoséhoz” is hasonlítja egyszer – általában szellemesen ironizál az egykoron volt apparátusbéli – Kádár újmódi agyafúrtságát nemigen értő – elvtársak (például Marosán és Kállai Gyula) tudati képességein. Egyébiránt a szöveg szikár-szárazan értekezőnek tetszik, s különösen jellemző rá az egyedinek szánt szakszógyártási igyekezet, ami azonban már a munka koncepcionális összefüggéseit is érinti, azt is mondhatnám, Kalmár Melinda múltat és jelent egybeölelő világképéről árulkodik. Arról a honi tudományos életben mára uralomra jutott módszerről van szó, amely úgy képes megteremteni a szakmai objektivitás lehengetően megnyerő illúzióját, hogy közben hibátlan pontossággal éri el a célját a szakmán túli hatástörekvéseiben is, éppen azért, mert a potenciális – laikus vagy profi, ez mindegy – befogadó régtől megdolgozott „elvárási horizontjának” a vonalán halad. A szerző monográfiájából kirajzolódású korkép és Kádár-kép ma hajszálpontosan megegyezik azzal, ami az önérvényesítési esélyeinek éppen maradására kényes – befolyásolási lehetőségekkel is rendelkező – „intellektuális közvélemény” és a „tisztos gazdagodás” gyakor volt mámorának hódoló kisembernek az

önreflexióra képtelen emlékezetét egyként lefedi. Így aztán természetesnek is vehető, hogy a munka a jobbára szociálliberális szakmai körökben példaként emlegetett monográfia lesz, mint ahogy az is, hogy a laikus közvélemény nagyobb részének is megfeleljék – már ha elolvassák.

A forradalom leverését követő esztendőket hajdan a *konzolidáció* idejének láttatta a párttörténetírás, mi sem volt természetesebb, mint hogy a valóságot inkább őrző – aztán 1989-ben reflektálatlanul felszínre törő – emlékezet (történetmentő [m]oral history – mondja a szerző) inkább a *megtorlás* példátlan dühét és formáit, valamint a hatalmi *restauráció* módozatait látta a leginkább lényegesnek a korra nézvést. Kalmár Melinda (a „kétfrontos harc” vegyes emlékü fogalmát nem írja ugyan le, de ettől még elemzése nagyon is „objektíven egyensúlyozó”) most – elhárítván az emocionális megközelítés csapdáját – kitalálta a *szanálás* kifejezést, aminek a korra vonatkozó értelmét én bizony nemigen tudtam megfejtani. A könyv vége felé egyszer a „reform” szó szinonimájaként használja, de gondolom, ez csak tollhiba lehet. Ha megnyugszom az elsőül adott definícióban (a hatalom „elsőrendű fontosságúnak tudta [...], hogy a csődbe ment kommunista uralmat átalakított, működőképes formában újjáteremtse, és működését nagyobb megrázkódtatás nélkül hosszú távon biztosítsa”), akkor persze azt mondom, hogy a szerzőnek teljesen igaza van – a kádári vezetés *ezt is* csinálta –, csak erre vonatkozóan az említett fogalmat egy kissé *mentegetően komikusnak* érzem, azt meg végképp nem értem, Kalmár Melinda miért nem figyelt arra, hogy a szó a latin eredetiben *gyógyítást* jelent, s csak az átvitt értelme lett a zilált ügyek rendezése, lebontás, területrendezés stb. Azt nem vitatom, hogy az új vezetés a régi modellt *módosított formában* állította helyre – Kádár Jánost pedig tartsa orvosnak aki akarja! –, csak hogy az új világ a későbbiekben sem lett (hogy a szó egyik ismert származékára utaljak) *szanatórium*, hiába szereti annak látni e csonkolt tudatú ország jó része utólag. Fönnakadhatnék még a *szekularizáció* szó elburjánzásán is (a szerző ezt a kifejezést az állam és a párt funkciójának szétválasztási kezdeményeire, az ideológiai élet differenciáltabbá, tagoltabbá válására használja, s nem rejti véka alá, hogy ezt – korlátozottságában is – nagyon modernizációs dolognak tartja), ami eredetileg az egyházi javak világi célokra való kisajátítását jelentette. Erről valóban inkább szó volt Rákosi Mátyás és Kádár János országában, mint ahogy az is igaz, hogy e „tagoltabbá válás” felé való nagy menetelés inkább lett a felelősség-elrejtés s a „társadalom bevonásának” a látszatát keltő tudati manipuláció, mint a – bármily csökkent értelmű – „demokratizálásra” való hajlam bizonyítéka. Kádár János (és Aczél György) bűvésze volt annak, hogy minden úgy maradjon a régiben, mintha megváltozott volna, hiszen – s ebben talán egyetérthetünk – a szocialista *államnak* a párttól való bármilyen szintű függetlenségéről beszélni egyszerűen röhejes lenne.

Mondom, fönnakadhatnék Kalmár Melinda dolgozatának némely szóhasználatán, de nem teszem tovább, mert a szerző kérdésfelvetése és válasza végiggondolt és – önkörén belül – roppant világos. A kora kádári (1956–1962) ideológia kialakulásának és a nyilvánosság összefüggéseinek természetét vizsgálva arra kíváncsi, hogy az 1956 (és 1952–53!) előtti módihoz képest mennyiben rendeződött át az ideológiaképzés és -közvetítés szokásrendje, hogy mennyiben módosultak a szellemi élet egyes faktoraira vonatkoztatott hatalmi szándékú preferenciák. Így gondolkozva aztán a szerző jóval többet ad, mint az emlegetett esztendő folyamatrajzát, hiszen az egész monográfia háttérében az a lappangó kérdés áll, hogy törvényszerűen szorult-e vissza (Kalmár Melinda amellet érvel nagyon látványosan, hogy visszaszorult) az „irodalmon túli” szerepet is vállaló irodalom funkciója a folyamat során, avagy még inkább: *az irodalom társadalmi föladatvállalása és a modernizáció összeegyeztethető-e*. Egészen durván fogalmazva: modern embernek nevezhető-e ma egyáltalán, aki még mindig makacsul ragaszkodik a magyar irodalmi tradícióból jól ismert szereptudathoz?

A szerző folyamatokban való gondolkodási képességének így meglesz az a szakmai erénye, ami a kort vizsgáló munkáknak csak ritkán van meg. Kalmár Melinda már az „ötvenes évek” ideológiai viszonyaival is sokat foglalkozott, ezért is tud folyvást reflektálni az általa *inkább különbözőnek* tartott két korszak összehasonlítható vagy összehasonlíthatatlan jegyeire. Így aztán a kommunizmus történetének *egyfajta* folyamatelemzését is képes elvégezni, mégpedig azzal a felemás diszkontinuitásra hajló szemlélettel, amelyet a honi szellemi élet önmagát baloldalinak nevező fele oly megejtő szemfényvesztéssel tud kezelni, kimondatlanul is azt bizonygatván újra meg újra, hogy

Kádárék országlását fölösleges a maga egészében megtagadni, hogy volt abban valami hasznosíthatóan előremutató is. Kalmár Melinda a Kádár-korszakot persze seholy sem mentegeti nyíltan, azt a diktatúra egy fejezetének tudja (meg is írja az utolsó mondat summázataként, hogy egyszer minden diktatúra ideje lejár), de mégis ebben az összehasonlító hevületben búvik meg koncepciójának a lényege. Ritka szakmai erény az is, hogy mindig figyel a világfolyamatokra, hogy nem elszigetelt jelenségként értelmezi a történeteket, de az is igaz, hogy a korszak új világjelenségeinek (a sztálinizmuskritika megújulása, a koegzisztencia – a két világrendszer egymás mellett való élése – állapotának az ideológiai következményei, a forradalom fölrázó-kijózanító tapasztalata és a tudományos-technikai forradalom szorító ereje) amúgy nagyon helyes elősorolásakor annyit emlegeti a kialakuló kádárizmusra nehezedő igazodási és „interpretációs” *kényszer*t, hogy végül nagyon nehezen tudom eldönteni: örvendjek ennek a külső „segítségnek”, vagy sajnáljam Kádár Jánost. A szerző nyilvánvalóan nem a magyar pártvezér bizonyítványát óhajtja magyarázni (az látható, hogy ami eladható modernizációs „korparancsnak”, számára mindig nagyon kedves), de elképzelésének az az alapvetése, miszerint a kádárizmus kialakulását és későbbi fölszámolódását az emlegetett világjelenségek szorító erejének és képviselőinek (is) köszönhetjük, nagyon is egyértelmű. Ebből az fog következni, hogy ez az ideológia annyiban volt „jó”, amennyiben válaszolni tudott a kihívásokra, és képesnek mutatkozott – persze csak önátmentő hatalmi érdekből – integrálni e kényszerítő szellemi erőket (például a sztálinizmuskritikát – amiről egyébként a XXII. szovjet kongresszus előtt a „táborban” még módjával sem volt szó – leginkább képviselő *újrevizionizmus* lényegi elemeit!), és annyiban volt rossz, amennyiben ezeknek a szerző szerint végső soron modernizációs tekintetű áramlatoknak ellenállt. (Megl lehet, ma ez a leginkább „haladó” történetírói álláspont: minden korszakot az *általunk képviselt* modernizációs folyamat törekvéseihez mérni.) Így aztán Kalmár Melinda interpretációjában az egész történet leginkább az ortodox (archaikus) kommunizmus és a modernizációs újrevizionizmus (plusz a technikai forradalom, atomkorszakkal és miegyébbel) küzdelmeként írható le, amelyben idővel törvényszerűen győzött az életképesebb (modernebb). A magyar forradalom *e folyamatban* csak a revizionizmus demonstrációja és a mozgásirány – később igazolódott – katalizátora volt, ilyen formában lehet a mai önfelkent modernizátori mezőny tradíciója, s nyilvánvalóan elmaradt ember, aki nem így gondolja.

Ebben az értelmezési mezőben aztán a szerzői elemzés valamennyi mozzanatának kikezdzhetetlen lesz a helyi értéke, s a Kalmár Melindáéhoz hasonló világképi alapról szemlélve a történetet ezért is tűnhet megkerülhetetlen alpműnek ez a könyv. Már a két korszakas (1956 előtt és után) szembeállításának a módja is beszédesen egyértelmű. Ha a Révai József nevével fémjelzett ideológia és ideológiaközvetítés archaikus, kultikus, a „hagyományokat konzervatíván értelmező”, irodalomközpontú, sőt *premodern (!)* volt, akkor a Révai-féle ideológiagyártás módját hősiiesen legyűrő (ezt a folyamatot jó hosszasan boncolgatja a tanulmány) kádári modell csak ennek az ellenkezője lehet, legalábbis az ellenkező irányba kell hogy mutasson. A szerző az 1956 utáni kommunista generációt – logikusan – „poszt-archaikusnak” nevezi, elmondja, hogy „ez a garnitúra kétségkívül végrehajtott egy részleges modernizációt”, aminek a legbiztosabb jele az volt, hogy „a hatalmi politikai intenciók közvetítését” *az irodalom helyett a sajtóra bízta* (gondolom, ott van annak a helye, most és mindörökkön örökké!), az „irodalmi törzsi elitpolitikát pedig felváltotta egy átfogóbb értelmiségpolitika”. Ilyenformán Révai legnagyobb történelmi bűne az lesz, hogy nem volt modern, Kádáré pedig, hogy *nem eléggé* volt az, s hogy amikor az volt, akkor is – korának „abszolút adekvát embereként” – csak rendszerének fönmaradása érdekében volt az. Jól tudom, hogy a folyamat így is értelmezhető (Kádár valóban *mindent* – akasztást, „nyitást” és „etetést” – a rendszer fönmaradása érdekében tett!), csak azt nem értem, miért kell ebben modernizációs csírákat látni. Ennek erőltetett bizonygatása okozza azt, hogy a könyv arányai néhol megbomlanak. Kalmár Melinda például több mint ötven oldalon át bajlódik a *Művelődéspolitikai irányelvek* vajúadásának a körülményeivel, mert úgy gondolja, hogy ez a másfél évig készült dokumentum demonstrálja a leghívebben a kádári ideológiaképzés és ideológiaközvetítés mikéntjét. Mivel elemzése önkörén belül briliáns, én ezt el is hiszem neki, csak azt nem tudom, miért kell oly letagadhatatlan elismeréssel beszélni az állam és a párt, az ideológiai és a szakértői funkció kettéválasztásának „szekularizációs” mozzanatsoráról, amikor

a dolgok velejére nézvést erről szó sem volt. Abban is igaza van a szerzőnek, amit a dokumentum mindenféle aktualizáló értelmezést megengedő „rugalmas keretéről” meg a demokrácia és a nyilvánosság – különböző társadalmi és értelmiségi körök bevonásával elért – „szimulálásáról” mond, de rájöhetnénk már végre, hogy mindez a szívósan kialakított modellnek nem az *erénye*, hanem éppenséggel a *legnagyobb csapdája* volt. Ha kigyógyulunk az anyagi gyarapodás és a szabadság illúziójának az ígéretét mindennél magasabbra értékelő modernizációs csőlátásunkból, fölismerhetjük, hogy mindaz a forradalom előttihez képest valóban módosult eljárás, ami a táguló lehetőségek *érzetét* megadta, valójában e hazugságra és a társadalmi tudat önreflexiós képességét fokozatosan felőrölő-széttroncsoló manipulációra épült rendnek volt genetikusan a sajátja. Kádár János – kényszerítő körülmények ide, alkalmazkodóképesség oda – valójában *csak egyfajta* szocializmust ismert, mégpedig a klasszikusan proletárdiktatúrát, amiben különbözött nagy tanítóitól, az az volt, hogy először *Rákosi Mátyás*, másodsor pedig a *nemzet* verte a fejébe, hogy jobb félni, mint megijedni. Ő csak ettől a két dologtól félt, de ezektől aztán mániákusan, s meg is tett mindent, hogy ezt a két „faktort” semlegesítse. A brutális megtorlással szinte egy időben elindított – arra mintegy rácsempészett – „életszínvonalpolitikán” túl ezt úgy tudta a leginkább elérhetőnek, ha a társadalom egyiket sem emlegeti. (Az az ironikus fordulat, miszerint a hatalom megszilárdulása után 1956-ról az lett a hivatalos álláspont, hogy „1956 nem volt” – Kalmár Melinda is emlegeti az „amnéziás terápiát”! –, valójában ezt fejezte ki, s arra is emlékezhetünk, hogy Rákosi országlásáról sem igen esett szó, se dicsérő, se becsmérlő.) A kialakuló Kádár-modell ideológiájának – a fétisként kezelt *hatalmi egységen* túl – a felejtetés, a történelmi tudat szétzúzása, a részvételi illúzió megteremtése és a részvételi igényvel szembeni társadalmi és nemzeti közömbösség *együttes kialakítása* volt a lényege. Egy *nagy csalásra* épült ez a kor mindenféle értelemben, amelynek főideológusa – Révai József módján – valóban nem volt (Révész Sándor is ide lyukadt ki nemrég), volt ellenben „főmanipulátora” a szellem területén, hiszen a „létező szocializmus” leginkább elviselhető és leginkább tudatromboló formájának *együttes kialakításához* szükség volt egy ac(z)élosan rugalmas koponyára is. Igaz ugyan az is, hogy az irodalom ideológiaformáló és ideológiaközvetítő szerepe háttérbe szorult (bár inkább csak szorulni látszott) a filozófiához, majd a társadalomtudományokhoz képest (ez a „szekularizációs” folyamat is – mint említettem – rettenetesen tetszik a szerzőnek!), de ennek oka nem egy modernizációs kényszer vagy belátás volt, hanem az, hogy Kádárék pontosan tudták: Magyarországon mindig a hagyományos értelemben vett írói szereptudat épen maradásából lehet a legnagyobb baj. A népi írók esetében a tudatformáló és a szépírói szerep amúgy sem volt szétválasztható (fontos is lett róluk a külön állásfoglalás), de e gond – hatalmi szempontból való – újjáéledését mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a „nagy kiegyezés” megroggyanásával egy időben (a hetvenes évek második felétől) megint csak nem volt olyan faktora a magyar szellemi életnek, amely a rendszer morális csődjét oly következetesen és oly erővel jelezte volna, mint az irodalom, Nagy Lászlótól és Csoóri Sándortól Hajnóczyn át az akkori Esterházy Péterig.

A jól elemzett, de rosszul értelmezett szerkezeti formaváltásból következik az az aránytalanság is, hogy amíg Kalmár Melinda vagy negyven oldalon át foglalkozik a soha el nem készült Lukács-határozattal, addig a népi írókról született állásfoglalást vagy a „burzsoá nacionalizmusról” összeütött téziseket pár lapon letudja. Való igaz, hogy a kor *kommunista munkásmozgalmában* a revizionizmust tartották a legnagyobb veszélynek, így a magyar párt is folyvást erről óbergatott, de ennek oka leginkább a szocialista tábor egységének és a pártegységnek (1956-ban mindkettő léket kapott) a féltése-megteremtése volt. Az is szembeszökő lehet, hogy a revizionizmusra és a nacionalizmusra szórt átkok nemegyszer összeértek (elég említeni Nemes Dezsőnek a Nagy Imre-dolgozatokat illető kritikáit – mellesleg szólván: nem a *Művelődéspolitikai irányelvek* jelent meg a kivégzéssel egy időben, hanem a „népi állásfoglalás”), de bizony úgy igaz, hogy amitől a Kádár–Aczél-vezetés a legjobban félt, az valójában a *nemzettudat* volt, ami 1956-ban fölfénylett, s ami egy idő után már nem is létezett, mert sikerült tökéletesen szétverni. A mi országunk volt az egyetlen, ahol a hatalom soha nem merte kijátszani a „nemzeti kártyát”, *valódi cezúrát* a forradalom gyorsan fakuló, mégis félelmet sugalló emlékezete ebben jelentett, s nem abban, hogy ennek nyomán a revizionizmus a „kádárizmus leküzdhetetlen kritikája maradt” (ez a fölfogás a „demokratikus ellenzék” – jobbára utólag konstruált – historizáló szemléletére emlékeztet). A Lukács-kérdés a maga lenyelhetetlen-kiköphetetlen formájában

valójában mindig a párt ügye maradt, bármekkora hűhót csaptak is körülötte, a *nyugodt uralkodás* legfőbb biztosítéka az volt, ha a sorsával pragmatikus módon megelégedett és amnéziába ringatott nemzet nem emeli föl többé a fejét.

Jól tudom persze, hogy Kalmár Melinda koncepciójában úgy törvényszerű minden, ahogy írja. Számára az 1953–1956 közötti revizionizmus – a mai szociálliberális modernizáció forrásvidékeként? – példaadónan modern volt a maga történetiségében, a sztálinizmussal való szembenállásában tiszteletre méltóan makacssá vált Lukács Györgyből például már-már hős ellenállót farag. Nagyon megfogta a fantáziáját az 1935-ös keltezésű népfrontgondolat is, a kádári szövetségi politika újszerűségéről pedig annyit beszél, hogy már fárasztó olvasni. Nagyszerű elemzéseket ad a Kádár-kori ünnepek furfangos természetéről is, csak soha nem mondja el, hogy miben rejlett azoknak a társadalom öncsaló önelégültségét megadó manipulációs jellege, így aztán még arra is gondolhat az olvasó: ezeket a valós tradíciókat megcsúfolva áltradíciókat teremtő „ünnepeket” is modernizációs (szekularizációs) eredményeknek tudja a szerző. Mindez együtt arra vezet, hogy Kalmár Melinda könyve végén kijelenti: a konszolidáció nem a hatvanas évek terméke, az már – az igények szerint – 1956 után rögvest megkezdődött, noha annak nevezni azért helytelen volna (marad a *szanálás*), mert az „elfedi a korai korszak durva, semmilyen eszköztől vissza nem riadó intézkedéseit és az áldozatok emlékét”. Ezzel a fából vaskarika megállapítással lesz teljessé a kötet világképe. Kádár János sokat gyilkolt, a kor is eléggé sötét volt, ezt a szerző sem mentegeti, de mintha mégis úgy gondolná, hogy a korszak névadójának a legnagyobb hibája az volt, hogy – személyes és hatalmi korlátai miatt – nem engedett tágabb teret a revizionizmusnak. Ez a szívós modernizációs ideológia azonban utat talált magának a rendszerben, azt sikerrel föllazította, közben üdvös módon szekularizálta a szellemi élet és a hatalomgyakorlási modell viszonyait. Kádár jól felfogott érdeke és talán hajlamai miatt is (?) engedett ennek a folyamatnak annyit, amennyit engedhetett, így aztán az ideológiaképzés emberei lemondtak a szakmai dolgokba való beleköttyögés szokásáról, modernizálódhatott a nyilvánosság szerkezete, s mindennek koronájaként sikerült legyűrni az irodalomnak társadalmi és morális fontosságot tulajdonító, ásatag, premodern szemléletet is. Megindulhatott hát már a kádárizmus méhében az a mára beérni látszó folyamat, amely rühelli a tudatképzésnek azt a formáját, amely az embert emocionális lénynek is tekinti, csupán a gyors sikert hozó pragmatikus racionalizmus számít, az nyomulhat természetesen a történelemszemléletben is. („A történetírói folyamat [...] nem az intranzigens moralizálóknak [...] kedvez.”)

Kalmár Melinda kivételes intelligenciával megírt könyve ekként lesz egy „a történelemnek vége” bódulatában élő látásmód apológiája. Mert hiszen látható, hogy az 1953 táján indult fejlődés nemcsak győzött (?), de már fölnevelte a maga historikusait is, akik a történetírás (és bizony az ideológiaközvetítés!) érzelmektől mentes, kőkeményen racionális, tehát a legmodernebb és *leghatékonyabb* módozatát képesek művelni, az egzakt tudományosság dicsőségére persze. Ez a szemléletmód nemcsak azt sugallja, hogy a modernizációs folyamat mindennek fölött való, hanem azt is, hogy ez a modernizáció *szükségszerűen* vezet például az irodalom és a kultúra társadalmi jelentőségének a hanyatlásához, következésképpen illenék már föladni értetlenül makacs és *premodern* ragaszkodásunkat az irodalmi (és nemzeti) tradícióinkhoz. Vegyük már végre tudomásul – ezt diktálják a „mindenestül modern világ kívülről jövő” kihívásai is –, hogy a „morális tisztánlátás” (l. a már idézett bevezető) önmagában történelmietlen dolog, az emlékezetnek, a nemzeti érzésnek semmi keresnivalója nincs a posztmodern korban, hogy *modernizálódni a nemzeti tudatra építve nem lehetséges*, sem az irodalomban, sem másutt. Hogy Kádár Jánosnak nagyon sok ember élete szárad a lelkén? Hát istenem, ez igaz, de leginkább csak „ellentmondásos” figura volt ő, sok jót is tett a néppel, meg persze akkor voltunk fiatalok, amire tengődő nyugdíjasként különösen jó emlékezni. Hogy a nagy szekularizációs igyekezetben szétzúllott a nemzeti szolidaritás, a család és egyáltalán, minden százados érték? Ugyan már, csak a vak nem látja, hogy mindez szintén *a modernizáció szükségszerű velejárója*, és egyébként is, Kádár – a maga módján – modernizátor (is) volt egy kicsit. Aztán meg olyan vicces jópofaságokat tudott mondani lakodalomról, menyasszonyról, hatszögletű emberfejről (egy remeklés az egyik fejezet mottójaként is szerepel: „nem úgy van, hogy fogom a löcsöt, és leverem a vallásos világnézetet”), hogy ezekért akár még szeretni is lehet őt. (*Magvető, 1998*)